

JUSTYNA JAROSZ

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

ORCID 0009-0000-3125-8387

ROLA KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W PRZEMIANACH SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH POLSKI LAT 80

WSTĘP

Lata 80. XX w. stanowią ważną część najnowszej historii Polski. Był to czas głębokich przemian społecznych, politycznych oraz religijnych. Istotną rolę w wydarzeniach tamtych lat odegrał Kościół, który w obliczu upadku komunizmu był przestrzenią duchowego wsparcia, a także instytucją wspierającą narodowe wysiłki w drodze ku wolności. W niniejszym artykule podjęta zostanie analiza kilku zasadniczych momentów tej dekady: protestów robotniczych w sierpniu 1980 r., powstania NSZZ „Solidarność” oraz reakcji Kościoła na te wydarzenia. Zostanie ukazana postawa Kościoła w czasie stanu wojennego, który rozpoczął się w grudniu 1981 roku. Nie można również zapomnieć o ważnej roli papieża Jana Pawła II, którego pielgrzymki do Polski umacniały wiernych, a także były impulsem dla ruchów opozycyjnych i społeczeństwa. Wreszcie, ukazana zostanie postawa Kościoła wobec procesu stopniowego rozpadu systemu komunistycznego oraz jego udział w pokojowym przejściu Polski do demokracji w 1989 r. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wielowymiarowej roli Kościoła katolickiego w procesach przemian społeczno-politycznych lat 80.

XX w., ale również zrozumienie, w jaki sposób Kościół funkcjonował w realiach państwa autorytarnego.

PROTESTY 1980 ROKU I ICH WPŁYW NA SYTUACJĘ KOŚCIOŁA

1 lipca 1980 roku władze PRL ogłosiły podwyżki cen żywności, podobnie jak to miało miejsce w grudniu 1970. Wydarzenie to, wywołało negatywne emocje wśród społeczeństwa. Przez cały kraj przeszła fala strajków. Osoby w nich uczestniczące podjęły walkę wobec ogromnemu wewnętrznemu kryzysowi w państwie. Przełomowym punktem stał się strajk w Stoczni Gdańskiej, który rozpoczął się w czwartek 14 sierpnia 1980 r. Jego główną przyczyną było zwolnienie członkini Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża – Anny Walentynowicz. Zadecydowano o powołaniu komitetu strajkowego na czele którego stanął Lech Wałęsa – działacz WZZ i były pracownik Stoczni, zwolniony kilka lat wcześniej za nieprzychylnie przekonania wobec władz. Utworzono również straż robotniczą. Komitet był dobrze zorganizowany – robotnicy okupywali teren stoczni oraz ogłosili prohibicję¹. Postulaty strajkujących odnosiły się do kwestii przywrócenia do pracy zwolnionych działaczy, wydania zgody na budowę pomnika ofiar strajków z Grudnia 1970 r., gwarancji bezpieczeństwa protestujących, podwyżek zasiłków rodzinnych oraz podwyżek płac.

Pierwotnie zarząd gdańskiej Stoczni zgodził się na realizację zaledwie trzech pierwszych żądań. Wkrótce do strajkujących stoczniowców dołączyli robotnicy z pozostałych stoczni z Wybrzeża Gdańskiego, dlatego władze podjęły próby odseparowania ośrodka strajkowego. 16 sierpnia dyrekcja wyraziła zgodę na resztę żądań, obejmujących w głównej mierze kwestie płacowe. Uzyskując kompromis, komitet strajkowy uznał strajk za zakończony i wezwał protestujących do opuszczenia Stoczni. Protest w Stoczni Gdańskiej stał się jednak przykładem dla innych zakładów, które poszły w ślad za nim, powodując lawinę strajkową

¹ A. Anusz, *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL*, Akces, Warszawa 2004, s. 82-83.

na całym Wybrzeżu². Niedługo później na terenie Stoczni utworzono Międzyzakładowy Komitet Strajkowy, w którym główną rolę odgrywał Lecha Wałęsa. Komitet do końca sierpnia zgromadził zwierzchnictwo siedmuset zakładów, a także wysunął listę 21 postulatów³. W miarę upływu czasu strajki w Gdańsku zyskały coraz większe poparcie w innych częściach kraju. Podobne hasła i postulaty podjęli protestujący w Szczecinie, Krakowie, Elblągu, Wrocławiu, Łodzi i w dziesiątkach innych miejsc w całej Polsce.

Kluczową rolę odegrali wtedy duchowni oraz biskupi ordynariusze. Księża odprawiali msze za strajkujących i wygłaszali kazania skierowane do tłumów. Niektórzy z nich utrzymując stały kontakt z miejscowymi władzami, zachęcali do dialogu i porozumień z robotnikami⁴. Posługa duszpasterska miała w tamtym czasie ogromne znaczenie. Kapłani modlili się za kolejno przyłączające się do strajków zakłady. Pracownicy Huty Warszawa, którzy solidaryzowali się z protestami na Wybrzeżu, za zgodą prymasa poprosili o odprawienie pierwszego nabożeństwa na terenie ich zakładu pracy przez młodego księdza – Jerzego Popiełuszkę. Pod koniec sierpnia strajki rozprzestrzeniły się również w śląskich kopalniach. Górnicy protestowali wobec czterobrygadowemu systemowi pracy⁵.

Kardynał Stefan Wyszyński odniósł się do wydarzeń w homilii wygłoszonej 17 sierpnia. Wyraził zrozumienie dla przyczyn protestów, lecz jednocześnie dystansował się od ich formy. Rosnąca fala protestów wywołała także odpowiedź papieża Jana Pawła II, który w liście skierowanym do prymasa jasno wyraził swoje wsparcie dla strajkujących robotników. W KC PZPR od razu dostrzeżono różnicę między wypowiedziami i postanowiono wykorzystać autorytet kardynała do zmniejszenia napięć. Kazanie Wyszyńskiego wyemitowano w mediach. Robotnicy odebrali wypowiedź jako niekorzystną dla prymasa – niektórzy uznawali

² A. Dudek, *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2001 s. 148-149.

³ Tamże, s. 149-150.

⁴ A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006, s. 351-352.

⁵ Tamże, s. 355-356.

nawet, iż duchowny stanął po stronie komunistów. Biskupom nakazano aby duchowni nie występowali przeciwko władzy PRL⁶.

Podpisanie porozumień 31 sierpnia 1980 r. oraz zakończenie strajku na Wybrzeżu otworzyło nowy rozdział w stosunkach między państwem a Kościołem. Kościół co prawda nie miał bezpośredniego wpływu na porozumienie, lecz odegrał w tamtym czasie istotną rolę w łagodzeniu napięć⁷. Dojście do sierpniowych porozumień było istotnym wydarzeniem, które stopniowo doprowadziły do upadku komunistycznego systemu w kraju.

POWSTANIE „SOLIDARNOŚCI”

Przywódcy sierpniowych strajków początkowo nie mieli dokładnej wizji jakie cele i kroki powinni podjąć w przyszłości, nie określili też jasno swojego programu. Wobec tego, Kościół katolicki znalazł się w dotąd nieznannej sytuacji. Stanął również przed ogromnym wyzwaniem, jakim było łagodzenie napięć między nowopowstałym ruchem, a władzami oraz nadanie mu chrześcijańskiego charakteru⁸. Uznawał jednak, że nie powinien otwarcie popierać konkretnych ugrupowań politycznych, dlatego też w tamtym czasie starał się odgrywać nade wszystko rolę mediatora i doradcy w kontaktach z rządzącymi⁹. Hierarchowie kościelni starali się wywrzeć wpływ na związek i postavili sobie za cel tłumienie jego radykalizmu.

6 września 1980 r. kardynał Stanisław Wyszyński po raz pierwszy zdecydował się przyjąć delegację związkowców, na czele której stanął Lech Wałęsa wraz z biskupem Kazimierzem Kluzem. Tematyka spotkania obejmowała w zdecydowanej części kwestie kierunku działań ruchu. Prymas dawał zdecydowanie do zrozumienia, iż celem powinna być odnowa moralna społeczeństwa, a nie zmagania z komunistyczną

⁶ Tamże, s. 353-355.

⁷ R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2019, s. 412.

⁸ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 362.

⁹ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 345-351.

władzą w Polsce. Odnowa ta, jak sugerował Wyszyński, miała być osiągnięta stopniowo, na drodze przemian w świadomości społecznej¹⁰.

Sierpniowe strajki stały się przyczyną powstania i zarejestrowania wolnego związku zawodowego. 17 września 1980 r. Międzyzakładowe Komitety Założycielskie przyjęły statut, który zdecydował o utworzeniu Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”. Związek miał charakter ogólnokrajowy, a na jego czele stanęli Lech Wałęsa i Andrzej Gwiazda. W listopadzie Sąd Najwyższy zarejestrował działalność NSZZ „Solidarność”. Związek w bardzo szybkim tempie zdobył nowych członków i rozszerzył swoją działalność. Organizacje związkowe zaczęły pojawiać się w wielu przedsiębiorstwach i instytucjach¹¹. Był to przełom, który wywołał rozgłos nie tylko w Polsce, ale na całym świecie, także w Stolicy Piotrowej.

W momencie pojawienia się w polskiej polityce tak dużego ruchu społecznego komunistyczne władze państwowe zostały postawione w nowej sytuacji, która stwarzała poważne zagrożenie dla monopolu ich władzy. Natomiast dla Kościoła katolickiego ruch ten był o tyle istotny, iż podważał monocentryczny ład społeczny. Nowy podmiot zdejmował z instytucji kościelnej obowiązek reprezentowania interesów narodowych. Pozycja Kościoła została wzmocniona, a obie strony odwoływały się do niego jako ważnego pośrednika¹².

Po sierpniowych strajkach znacząco zmienił się stosunek PZPR do Kościoła katolickiego. Istotnym czynnikiem, który spowodował zejście na drugi plan polityki zwalczania Kościoła, było powstanie masowego, zorganizowanego związku, pozostającego w opozycji do władzy państwowej. Na duchownych zaczęto patrzeć jak na partnerów mogących przyczynić się do łagodzenia napięć społecznych¹³. W zamian za łagodzenie nastrojów społecznych oraz dystansowanie się od radykalnych

¹⁰ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 362.

¹¹ Dzieje.pl, *Solidarność*, publikacja: 31.08.2012, <https://dzieje.pl/aktualnosci/porozumienia-sierpniowe-i-powstanie-nszz-solidarnosc>, dostęp 16.05.2025.

¹² M. Jasiukiewicz, *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Podstawowe uwarunkowania*, Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1993, s. 168-169.

¹³ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 428-429.

postaw części związkowców, rząd odwdzieczył się ustępstwami, które obejmowały istotne sprawy kościelne¹⁴. Sprawy te dotyczyły w szczególności kwestii budownictwa sakralnego – masowe wydawanie zezwoleń na budowę nowych, a także remonty starszych kościołów, rezygnacji z poboru seminarzystów do wojska oraz znaczące ograniczenie propagandy antykościelnej¹⁵. Zadowolenie z rozpoczęcia działalności „Solidarności” wyraził papież Jan Paweł II. Najwyższy hierarcha Kościoła zaznaczył tym samym, że liczą się dla niego losy ojczyzny i jest nimi zainteresowany. Podobnie jak Episkopat, papież popierał dialog, a także współdziałanie władzy państwowej z nowopowstałym ruchem związkowym¹⁶. 15 stycznia 1981 r. odbyła się audyencja papieża Jana Pawła II udzielona liderom związkowców. Podczas wizyty papież nazwał związek siłą napędową historii. Spotkanie w Watykanie niewątpliwie wzmocniło pozycję związku na arenie międzynarodowej¹⁷.

Duchowieństwo wspierało proces budowy struktur związkowych. Hierarchia kościelna, w szczególności biskupi diecezjalni i powoływani przez nich eksperci, udzielali pomocy prawnej związanej przede wszystkim z redagowaniem statutów czy pisanem petycji do władz. W dekrete z 9 grudnia 1980 r. kardynał Wyszyński poinformował o powołaniu „Zespołu do opracowywania problemów z zakresu katolickiej nauki społecznej dla ruchu związkowego przy Sekretariacie Episkopatu Polski”. Pewna postawa Episkopatu była wzmocniana przez głosy pochodzące z Watykanu¹⁸.

Kardynał Wyszyński osobiście uważał, że duchowni nie powinni angażować się we współpracę ze związkiem zawodowym, aby nie dać się wciągnąć w polityczne starcia. Jednym z faktów najbardziej ukazujących ostrożne podejście hierarchy świadczy jego postawa wobec wydarzeń

¹⁴ E. Czackowska, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013, s. 687-688.

¹⁵ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 429-430.

¹⁶ S. Markiewicz, *Współdziałanie kościoła i państwa w świetle teorii i praktyki*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 1983, s. 68-69.

¹⁷ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 364.

¹⁸ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003, s. 433-434.

związanych z poświęceniem pomnika Ofiar Grudnia 1970. Pomimo kilkukrotnych zaproszeń kardynała na wzięcie udziału w uroczystościach, ten nie zdecydował się w niej uczestniczyć. Duchowny nie chciał być postrzegany wyłącznie jako „prymas stoczniovców”. W związku z tym, w uroczystościach wzięli udział biskupi Wybrzeża oraz kardynał Franciszek Macharski¹⁹. Także kwestia delegacji związkowców w Watykanie ukazała stosunek prymasa do „Solidarności”. Wyszyński chciał nadać pielgrzymce związkowców ściśle religijny charakter, a także pragnął otoczyć ich opieką. Podkreślał on duże ryzyko wykorzystania delegacji „Solidarności” przez włoskie związki zawodowe. Kapłan chciał, aby wizyta ta podkreśliła silne powiązania „Solidarności” z Kościołem²⁰.

Władze z uwagą spoglądały na próby oddziaływania Kościoła na „Solidarność”. W szeregach rządzących panowała opinia, iż w związku istnieje podział na nurt radykalny – socjaldemokratyczny oraz nurt umiarkowany – chrześcijańsko-demokratyczny, który był oparty na relacjach z Kościołem. W związku z tym, kierownictwo PZPR chciało prowokować walkę między nurtami, a także pogłębiać istniejące już podziały²¹.

Rządzący traktowali Kościół jako instrument, który miał służyć do umniejszeniu „Solidarności” jak najmniejszym kosztem. Biskupi jednak doskonale wiedzieli jak niebezpieczna może okazać się instrumentalizacja podejmowanych przez nich działań. Główny cel komunistycznej władzy obejmował wciągnięcie autorytetu duchownych w partyjną politykę wobec nowopowstałego ruchu, której ostatecznym skutkiem miało być skompromitowanie oraz stworzenie wewnętrznych podziałów w szeregach „Solidarności”. Chcąc osiągnąć założony cel władze

¹⁹ R. Łatka, „*Bronić Solidarność przed wkraczaniem na tereny polityczne*”. Prymas Stefan Wyszyński wobec Solidarności „w:” *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Instytut Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018, s. 89-90.

²⁰ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 420.

²¹ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 363.

używały propagandy, która podkreślała stosunek sprzyjający działaniom Episkopatu²².

Kościół pełnił rolę mediatora w lokalnych konfliktach, które zaczęły tworzyć się w różnych częściach Polski. Jednym wydarzeń, w których instytucja kościelna odegrała ważną rolę był konflikt w Bielsku Białej, gdzie członkowie związku domagali się usunięcia władz wojewódzkich. Biskup Bronisław Dąbrowski – sekretarz Episkopatu, stanął wtedy w roli pośrednika. Jego działania przyczyniły się do zakończenia sporu²³.

W marcu 1981 r. wybuchł tzw. kryzys bydgoski, który zakończył się pozytywnie przede wszystkim dzięki działaniom podjętym przez Kościół. Główną przyczyną konfliktu w Bydgoszczy stało się pobicie działaczy „Solidarności” przez milicję. Skutkiem owych wydarzeń miał być zapowiedziany strajk generalny. Duchowni po raz kolejny, nie chcąc dopuścić do konfliktu starali się załagodzić sytuację. Rolę mediatora objął ciężko chory wtedy prymas. W obawie przed radziecką interwencją kierownictwo związku ostatecznie podjęło decyzję o odwołaniu strajku. Bydgoskie wydarzenia stanowiły punkt kulminacyjny solidarnościowej rewolucji. Od tych wydarzeń upływający czas działał jedynie na korzyść rządzących, którzy w marcu zakończyli przygotowania do ogłoszenia stanu wojennego w kraju²⁴.

Maj 1981 roku był bolesnym czasem zarówno dla Kościoła. Miały wtedy miejsce dwa bardzo ważne, a zarazem tragiczne wydarzenia. maja dotarły do Polski informacje z Watykanu o zamachu na Jana Pawła II. Wydarzenie to nastąpiło w święto Matki Bożej Fatimskiej na placu św. Piotra, przed bazyliką watykańską. Zamachowcem był Mehmet Ali Agca, który wystrzelił w kierunku Ojca Świętego dwa strzały z pistoletu, tym samym powodując u niego poważne obrażenia wewnętrzne²⁵.

²² J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003, s. 448-449.

²³ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 364.

²⁴ Tamże, s. 367-368.

²⁵ A. Witkowski, *Jan Paweł II – pontyfikat, fakty, osoby, wydarzenia „w:” Tygodnik Katolicki „Niedziela”*, Częstochowa 1997, s. 37.

Duchowni w całym kraju odprawiali nabożeństwa w intencji chorego papieża. Władze postanowiły przerwać zwykły program w telewizji, a w jego miejsce wyświetlano wiadomości napływające ze Stolicy Piotrowej. Niesłychane było, iż po raz pierwszy w telewizyjnym studiu pojawili się księża, którzy występowali w roli komentatorów²⁶.

W dniu 28 maja, po 33-latach służby prymasowskiej zmarł ciężko chory kardynał Stefan Wyszyński. Kilka dni wcześniej kardynał przeprowadził ostatnią rozmowę telefoniczną z ciężko rannym Ojcem Świętym Janem Pawłem II. „Solidarność” zdecydowała się przerwać trwające w tamtym czasie protesty, a w całym kraju przeżywano żałobę. Pogrzeb jednego z najwyższych dostojników Kościoła katolickiego był wydarzeniem, które łączyło aspekty religijne i patriotyczne. Obok przedstawicieli związku zawodowego w uroczystościach pogrzebowych udział wzięła także delegacja rządowa, której przewodniczył wicepremier Mieczysław Rakowski. Władze także w tym przypadku nie zignorowały jakże ważnych wydarzeń kościelnych i wyemitowały transmisję z tego wydarzenia w telewizji²⁷.

Pożegnanie prymasa zakończyło pewną epokę w relacjach państwowo-kościelnych, na którą składał się ogromny dorobek duchownego. Utrata przywódcy Kościoła z tak ogromnym autorytetem była ciosem dla wiernych. Dla władz jednak najważniejszy pozostawał fakt kto zajmie jego miejsce. Rządzący mieli świadomość, iż bez wątpienia pozycja przyszłego prymasa będzie dużo słabsza niż jego poprzednika²⁸. Kościół stanął wtedy przed trudnym zadaniem wyznaczenia następcy. W Watykanie uszanowano wolę Wyszyńskiego, który na swojego następcę wskazał biskupa Józefa Glempa – ordynariusza warmińsko-mazurskiego i swojego wieloletniego współpracownika²⁹.

²⁶ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 369-370.

²⁷ Tamże, s. 370.

²⁸ Tamże.

²⁹ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 447.

KOŚCIÓŁ PODCZAS STANU WOJENNEGO

W październiku, po rezygnacji Stanisława Kani, na stanowisku I sekretarza KC PZPR zasiadł generał Wojciech Jaruzelski, który wcześniej pełnił funkcję premiera. Wydano uchwałę KC, w której stwierdzono, iż istnieje duży stopień zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa oraz idąca w ślad za nim możliwość wprowadzenia stanu wojennego. Koniec roku przyniósł także wzmożoną liczbę strajków, które często miały miejsce bez uprzedniego uzgodnienia z Komisją Krajową NSZZ „Solidarność”³⁰.

Z początkiem listopada odbyło się trójstronne spotkanie, w którym udział brał generał Wojciech Jaruzelski, biskup Józef Glemp oraz Lech Wałęsa. Prymas twierdził, że rozmowy będą owocne zarówno w kraju jak i poza nim, a także, że dobro Polaków wymaga zjednoczenia i pokoju. Spotkanie jednak nie doprowadziło do powstania Frontu Porozumienia Narodowego³¹. Niepowodzenie rozmowy na szczycie nie świadczyło jednak o porzuceniu prób wpłynięcia na władze oraz „Solidarność”. Arcybiskup wiedział, że brak zaufania wobec partnerów, nie doprowadzi do osiągnięcia rzeczywistego porozumienia³².

12 grudnia Rada Państwa wprowadziła uchwałę, która wprowadzała stan wojenny w całym kraju. Rządzący, jak zostało zapisane, podjęli decyzję „*kierując się potrzebą zapewnienia wzmożonej ochrony podstawowych interesów państwa i obywateli, w celu stworzenia warunków skutecznej ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego oraz przywrócenia naruszonej dyscypliny społecznej, a także mając na względzie zabezpieczenie możliwości sprawnego funkcjonowania władzy i administracji państwowej oraz gospodarki narodowej*”³³. Jednak można stwierdzić, iż głównym celem było pozbycie się przeciwnika, który przysparzał rządzącym wiele kłopotów, i którego komuniści obawiali się od samego początku.

³⁰ A. i A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych: Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Alfa, Warszawa 1994, s. 193.

³¹ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 371.

³² R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 482.

³³ Dz.U. 1981 nr 29 poz. 154 (Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym).

Wprowadzony dekret głosił, że Kościół, a także związki zawodowe mogą działać niezależnie. Zakazy dotyczące zwoływanie zgromadzeń nie odnosiły się do nabożeństw oraz różnych rodzajów obrzędów religijnych. Jednak mimo, iż Kościół jako jedyna instytucja społeczna, zachował możliwość niezależnego działania, wciąż poddany był inwigilacji ze strony państwa. Funkcjonariusze MSW i tajni współpracownicy obserwowali plebanie oraz kościoły w całym kraju. Sporządzali bardzo szczegółowe raporty z nabożeństw, śledzono i nagrywano duchownych oraz odczytywano informacje widniejące na kościelnych tablicach³⁴.

Już pierwszej nocy, z 12 na 13 grudnia, wojsko rozpoczęło pacyfikację kraju. Wprowadzono w życie operację „Jodła”, podczas której zatrzymano oraz aresztowano wiele tysięcy osób, w szczególności działaczy związku zawodowego. Na ulicach większych miast pojawiły się oddziały ZOMO. Wydawano dekrety, które miały na celu zalegalizowanie działań wojskowych³⁵.

13 grudnia 1981 r. od samego rana w telewizji i radiu nadawano przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego o wprowadzeniu stanu wojennego. Komunikat dotyczył również faktu powołania Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego (WRON). Podjęte przez rząd działania doprowadziły do zawieszenia działalności wielu organizacji i stowarzyszeń, w tym NSZZ „Solidarność”, zakazano organizacji strajków i zgromadzeń, wyznaczono także godzinę policyjną. Kontrola obejmowała wyłączenie telefonów, zamknięcie przejść granicznych, a na ulicach zaczął pojawiać się ciężki sprzęt wojskowy³⁶. Co więcej, zmilitaryzowano część zakładów pracy, w których spodziewano się strajków. Były to przede wszystkim kopalnie oraz stocznie³⁷.

Rada Episkopatu Polski na nadzwyczajnym posiedzeniu 15 grudnia przyjęła zdecydowane stanowisko na temat sytuacji w kraju i decyzji władz. Prymas Glemp apelował na nim, iż Kościół musi dążyć do złagodzenia gniewu, aby podjąć działania obronne wobec osób internowanych

³⁴ A. i A. Anusz, dz. cyt., s. 204.

³⁵ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 472.

³⁶ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 373.

³⁷ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 472.

i pozostałych obywateli w tym jakże trudnym czasie. Podkreślano, iż wprowadzenie stanu wojennego ma tragiczne następstwa, przede wszystkim godzi w poczucie moralne społeczeństwa polskiego przez ograniczanie praw i wolności obywateli. Episkopat wyraził współczucie wobec osób pokrzywdzonych i poddał ostrej krytyce stosowane przez władze środki represyjne. Duchowni apelowali o zachowanie spokoju, a także opanowanie gniewu³⁸.

Od 14 grudnia w większości polskich miast podejmowano strajki okupacyjne. Do duchownych docierały wiadomości informujące o ich pacyfikacji³⁹. Do tragicznych wydarzeń, często określanych największą zbrodnią stanu wojennego doszło 16 grudnia w kopalni „Wujek” w Katowicach. Tego dnia oddziały wojska i ZOMO zaatakowały bezbronných górników. Decyzję o użyciu siły podjęto dzień wcześniej, 15 grudnia, podczas narady Wojewódzkiego Komitetu Obrony. Władze próbowały stłumić protest. Służby wzywały strajkujących do rozejścia się, jednak górnicy nie reagowali. Na teren zakładu wjechały czołgi i wozy bojowe, które brutalnie stłumiły manifestacje. Podczas wydarzeń w kopalni zginęło 9 górników, a ponad 20 z nich zostało rannych. Natomiast organizatorzy protestów zostali postawieni przed sądem⁴⁰.

W ciągu pierwszych tygodni od wprowadzenia stanu wojennego Ojciec Święty Jan Paweł II wielokrotnie odnosił się do wieści napływających z ojczyzny. Już 13 grudnia podczas modlitwy „Anioł Pański” na placu Św. Piotra papież prosił o modlitwę w intencji Polski. Wyraził również zaniepokojenie, a tym samym troskę wobec niepewnej sytuacji w kraju słowami: *„Nie może być przelewana polska krew, bo zbyt wiele jej wylano, zwłaszcza w czasie ostatniej wojny. Trzeba uczynić wszystko, aby w pokoju budować przyszłość Ojczyzny”*. Jan Paweł II przedstawiał wydarzenia w Polsce w kontekście problemów całego świata. Domagał się zniesienia stanu wojennego, poszanowania praw człowieka i rozwiązywania trudnych spraw za pomocą dialogu.

³⁸ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 375.

³⁹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 477.

⁴⁰ [Ipn.gov.pl, Pacyfikacja kopalni „Wujek” – największa zbrodnia stanu wojennego](https://ipn.gov.pl/Pacyfikacja_kopalni_Wujek), <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/38063,Pacyfikacja-kopalni-Wujek-najwieksza-zbrodnia-stanu-wojennego.html>, dostęp 21.05.2025.

Jednocześnie papież popierał „Solidarność”. Wielokrotnie solidaryzował się z Narodem Polskim i podkreślał ten fakt w swoich publicznych wystąpieniach. Podjął on także zdecydowane działania, ponieważ już 18 grudnia 1981 r., na prośbę papieża, przybył do Warszawy arcybiskup Luigi Poggi. Duchowny w imieniu papieża przekazał przewodniczącemu Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego list. W dokumencie Jan Paweł II zwrócił się do Jaruzelskiego z prośbą, a zarazem wezwaniem o zaprzestanie działań, które przynoszą ze sobą rozlew braterskiej krwi. List został napisany pod wpływem tragicznych wiadomości o zabitych robotnikach w katowickiej kopalni „Wujek”⁴¹.

W tamtym czasie rozpoczęto również realizację akcji ściągania emblematów religijnych ze ścian instytucji państwowych. Akcja szczególnie przeprowadzana była w szkołach, gdzie krzyże wieszano masowo w pierwszych latach działalności NSZZ „Solidarność”. Zalecano jednak zachowanie szczególnej ostrożności i nie narażanie się na konflikty. Władze kościelne starały się reagować na poczynania dyrekcji szkół i kuratoriów, czego potwierdzeniem były monity do lokalnych władz. Akcja w wielu kwestiach przypominała akcję podjętą pod koniec lat pięćdziesiątych, ponieważ w obu dochodziło do różnych form protestu, a także do stosowania represji wobec osób opierających się tym decyzjom⁴².

Przez cały okres trwania stanu wojennego regularnie odbywały się spotkania Komisji Wspólnej, podczas których hierarchowie kościelni składali prośby oraz apelowali do rządzących o przestrzeganie praw człowieka. Na pierwszy plan wysuwała się także kwestia uregulowania statusu prawnego Kościoła w Polsce. Wobec tego trwały prace Zespołu Legislacyjnego, który przygotowywał projekty dokumentu, który pełnić miał rolę zastępczego konkordatu. Władze jednak już na samym początku wykluczyły warunki stawiane przez przedstawicieli Kościoła

⁴¹ P. Nitecki, *Jan Paweł II w obliczu stanu wojennego*, „w.”, *Biuletyn IPN*” nr 11-12 (132–133), 2011, s. 18-20, <https://przystanekhistoria.pl/download/166/75553/Biuletyn11122011.pdf>, dostęp 21.05.2025.

⁴² A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 379.

m.in. odwołanie stanu wojennego, zwolnienie internowanych czy przywrócenie funkcjonowania „Solidarności”⁴³.

Mimo trudności, kapłani i biskupi odwiedzali ośrodki internowania dzieląc się z zatrzymanymi modlitwą, dobrym słowem i pocieszeniem. Każda diecezja organizowała dla nich opiekę duszpasterską. Już 17 marca w stolicy powołano Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom. Mimo, iż placówka funkcjonowała na terenie archidiecezji warszawskiej, to instytucje o podobnych charakterze i zakresie działalności powstawały na terenie całego kraju. Przy kościołach powstawały sekcje, które pomagały więzionym oraz ich rodzinom w różnych aspektach⁴⁴. Powstawały komitety charytatywne, których zadaniem była dystrybucja pomocy z Zachodu. Rządzący obawiali się, że dystrybucja produktów przez Kościół zacieśni ich więź ze środowiskami opozycyjnymi. Duszpasterze często podejmowali skuteczne działania prowadzące do uwolnienia działaczy związku zawodowego oraz bitych i aresztowanych studentów. Biskupi nierzadko ukrywali osoby poszukiwane, czy też przechowywali środki pieniężne przeznaczone na działalność opozycyjną⁴⁵.

Można stwierdzić, iż przez wszystkie lata trwania stanu wojennego oraz kryzysu lat osiemdziesiątych Kościół stał się prawdziwym azylem wolności, zarówno dla wierzących, jak i niewierzących. W kościołach w całym kraju organizowano pomoc charytatywną dla internowanych oraz aresztowanych działaczy NZSS „Solidarność”. Także rodziny pokrzywdzonych wspierano pomocą prawną wyrzucanych z pracy nauczycieli, czy dziennikarzy. W świątyniach tworzone kulturowe podziemne. Kapłani wspierali wiernych z ambon zarówno słowem, jak i czynem⁴⁶.

⁴³ Tamże, s. 382.

⁴⁴ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 506-511.

⁴⁵ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 390-392.

⁴⁶ J. Żaryn, *Państwo-Kościół katolicki w Polsce 1956-1989 (wybrane zagadnienia)*, s. 95-96, https://ngoteka.pl/bitstream/handle/item/294/Panstwo_Kosciol_katolicki_w_Polsce-JZ.pdf%3Fsequence=5, dostęp 17.05.2025.

WIZYTY PAPIEŻA JANA PAWŁA II W POLSCE

Niewątpliwie jednym z powodów podtrzymywania przez hierarchię kościelną oficjalnych spotkań z przedstawicielami władz była chęć doprowadzenia do kolejnych wizyt papieża Jana Pawła II w kraju. Był to jeden z najważniejszych tematów dla strony kościelnej na obradach Komisji Wspólnej. Zarówno Episkopat, jak i sam Ojciec Święty czynili wysiłki, aby druga pielgrzymka odbyła się w sierpniu 1982 r. Rozmowy z władzami nie były jednak łatwe, komuniści nie wyrazili zgody na przyjazd papieża do Polski w sześćsetną rocznicę obecności obrazu Matki Boskiej Jasnogórskiej⁴⁷. Decyzja władz podjęta została w wyniku niepewności siły rządzących, obawiając się tym samym, że autorytet Jana Pawła II zostanie wykorzystany przez opozycję⁴⁸. Dalsze rozmowy na temat drugiej pielgrzymki pokrzyżowały decyzje podjęte przez komunistów. Władze sukcesywnie dążyły do zniszczenia „Solidarności”, czego dowodem było uchwalenie przez Sejm PRL 8 października 1982 r. ustawy o związkach zawodowych⁴⁹. Ustawa zakładała całkowitą likwidację, a także przejęcie majątku wszystkich związków, w tym również NSZZ „Solidarność”. Co więcej, wprowadzono wariant zerowy, który zezwalał na tworzenie od podstaw ruchów związkowych, lecz wprowadzał warunek mówiący, iż mogą one powstawać jedynie pod nadzorem rządzących. Delegalizacja związków zawodowych, a w szczególności „Solidarności”, jeszcze bardziej spotęgowała przepaść między władzą a społeczeństwem⁵⁰.

Wznowienie rozmów rozpoczęło się 8 listopada podczas spotkania prymasa Glempa z generałem Jaruzelskim. Owocem spotkania było przyjęcie przez obie strony dokumentu określającego „założenia

⁴⁷ J. Żaryn, *Państwo–kościół katolicki w Polsce 1956–1989 (wybrane zagadnienia)*, s. 107, https://ngoteka.pl/bitstream/handle/item/294/Panstwo_Kosciol_katolicki_w_Polsce-JZ.pdf%3Fsequence=5, dostęp 4.05.2025).

⁴⁸ P. Raina, *Wizyty apostolskie Jana Pawła II w Polsce. Rozmowy przygotowawcze. Watykan – PRL – Episkopat*, Warszawa 1997, s. 123–124.

⁴⁹ Dz.U. 1982 nr 32 poz. 216 (Ustawa z dnia 8 października 1982 r. o związkach zawodowych).

⁵⁰ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 386–387.

dotyczące przygotowań do drugiej wizyty Jana Pawła II w Polsce”. Zgodnie z nim, zarówno strona kościelna, jak i państwowa przyjęły zobowiązanie do współpracy podczas przygotowań do papieskiej wizyty w kraju. Sukces w osiągnięciu porozumienia oraz ustalenie kontaktów ze stroną kościelną posłużył jednak władzom do własnych celów. Cele te obejmowały przede wszystkim uspokojenie sytuacji społeczno-politycznej w Polsce⁵¹. Ogłoszenie wiadomości o tym wydarzeniu miało świadczyć o dobrej woli rządzących, a także przyczynić się do zapobiegania zaplanowanym strajkom i manifestacjom⁵².

Podczas przygotowań do pielgrzymki komuniści zgłaszali liczne zastrzeżenia co do harmonogramu, czy też programu spotkań papieża z rodakami. Władze nie zgodziły się na wizytę Ojca Świętego m.in. w Lublinie, Gdańsku oraz Szczecinie, jak początkowo zakładano. Równocześnie prowadzono działania ograniczające straty ideowo-polityczne. Głównym celem stało się ograniczenie frekwencji. Działania podejmowane przez władze obejmowały ograniczenie liczby uczestników w każdym diekanacie, czy też wydawanie zakazów wobec ludzi chorych, starszych oraz dzieci. Na uczestnictwo miała mieć wpływ także telewizyjna transmisja z uroczystości⁵³. Do papieskiej wizyty bardzo dokładnie przygotowywało się także Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, w którym powołano dwunastoosobową grupę operacyjną. Grupa ta prowadziła rozpoznania na temat zamiarów wykorzystania papieskiej pielgrzymki do celów politycznych⁵⁴.

Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski rozpoczęła się 16 czerwca 1983 r. Ostateczny program ustalono 18 kwietnia na posiedzeniu Komisji Wspólnej. Papież odwiedził wówczas 8 polskich miast – Warszawę, Niepokalanów, Częstochowę, Poznań, Katowice, Wrocław, Górę

⁵¹ J. Pyczel, *Władze państwowe wobec wizyty w 1983 r. Jana Pawła II we Wrocławiu „w:” „Papieskie pielgrzymki w PRL”*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2019, s. 217-218, <https://open.icm.edu.pl/items/e8fc738b-9cf3-421f-ac1c-6e9edfb4a752>, dostęp 4.05.2025.

⁵² J. Karpiński, *Dziwna wojna*, Instytut Literacki, Paryż 1990, s. 81.

⁵³ J. Pyczel, dz. cyt., s. 218-220.

⁵⁴ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1997, s. 435.

św. Anny i Kraków. Kościół oraz wierni starannie przygotowywali się do wizyty papieża, zarówno w kwestii duchowej, jak i organizacyjno-logistycznej. W poszczególnych diecezjach zostały powołane specjalne zespoły czuwające nad organizacją spotkań. Uruchomiono również służbę porządkową, której zadaniem było kontrolowanie trasy całej pielgrzymki oraz dbanie o zapewnienie bezproblemowego i spokojnego przebiegu uroczystości⁵⁵.

W spotkaniach z Janem Pawłem II brały udział miliony osób. Obecne na wydarzeniach tury gromadziły się także na trasach przejazdów papieża. Przemówienia Ojca Świętego do rodaków potęgowały solidarność i wolność w społeczeństwie, powodując tym samym niezadowolenie władz⁵⁶. Mimo licznych utrudnień ze strony państwa, przebieg pielgrzymki ukazał ogromną skalę poparcia społeczeństwa dla „Solidarności”. Podczas nabożeństw z udziałem papieża można było dostrzec setki transparentów odnoszących się do działalności związku zawodowego. Podczas pobytu w Polsce papież spotkał się z Lechem Wałęsą, a także odbył rozmowę z generałem Jaruzelskim⁵⁷.

Papieska pielgrzymka w Ojczyźnie okazała się wielkim sukcesem nie tylko dla Kościoła, lecz także dla całego narodu. Przyjazd Jana Pawła II do Polski w 1983 r. pociągnął za sobą znamienne skutki. Wzrosła pozycja i autorytet Kościoła oraz została podtrzymana nadzieja społeczeństwa na lepsze jutro. Z jednej strony przekaz duszpasterski Jana Pawła II i jego nauczanie umocniły polską wspólnotę. Z drugiej zaś strony pielgrzymka zaostrzyła antykościelne działania władz komunistycznych⁵⁸.

Ostatecznie 20 lipca 1983 r. Rada Państwa wydała uchwałę, w związku z którą po 586 dniach zniesiono stan wojenny w kraju⁵⁹.

⁵⁵ R. Łatka, *Wstęp 1983*, <https://drugapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp3/wstep/92688,Wstep-1983.html>, dostęp 5.05.2025.

⁵⁶ M. Lasota, *Polski Kościół od 13 grudnia do Magdaleny „w”*, „Droga do niepodległości. Solidarność 1980-2005”, Warszawa 2005, s. 280.

⁵⁷ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 399-401.

⁵⁸ R. Łatka, *Wstęp 1983*, <https://drugapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp3/wstep/92688,Wstep-1983.html>, dostęp 5.05.2025.

⁵⁹ Dz.U. 1983 nr 39 poz. 178 (Uchwała Rady Państwa z dnia 20 lipca 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego).

W tym okresie rozpoczął się polityczny zastój, w czasie którego podejmowano działania mające na celu ożywienie krajowej gospodarki, pogrążonej w głębokim kryzysie. Skutkiem kłopotów gospodarczych połączonych z odyskaniem poczucia pewności przez kręgi partyjne okazało się zaostrzenie polityki wobec Kościoła⁶⁰.

Wraz z końcem 1983 r. nastąpiło znaczące pogorszenie w relacji państwo-Kościół. Nastąpiła intensyfikacja akcji dekrucyfikacyjnej w szkołach oraz innych instytucjach publicznych. Władze wszelkimi możliwymi środkami starały się ograniczać działalność kapłanów. Z coraz większą wrogością patrzono na poczynania przedstawicieli Kościoła, natomiast hierarchia kościelna krytykowała decyzję władz wobec stosowania ustawy o amnestii oraz też ingerencji cenzury w prasę katolicką. W listopadzie przekazano prymasowi Józefowi Glempowi listę 69 duchownych, których oskarżano o działalność opozycyjną i popieranie „Solidarności”. Wątek ten przywoływano wielokrotnie, by ukryć rzeczywiste zamiary rządzących wobec strony kościelnej⁶¹.

Tragicznym wydarzeniem była śmierć księdza Jerzego Popiełuszki – duszpasterza ludzi pracy i kapelana „Solidarności”.

Jego kazania gromadzące wielu wiernych, często wprost krytykowały poczynania władz, dlatego też były bardzo niewygodne dla strony państwowej. Władze widziały w księdzu nieprzejednanego przeciwnika. Stawiano mu zarzuty „działalności antypaństwowej” oraz współpracy z podziemną opozycją. Duchowny został porwany 19 października 1984 r. przez funkcjonariuszy SB. Sprawa wyszła na jaw dzięki kierowcy kapłana, który zdołał uciec oprawcom. Jego ciało zostało odnalezione dopiero 30 października. Przed śmiercią był torturowany i bity, a ciało zostało wrzucone do rzeki. Wiadomość o morderstwie duchownego stała się ogromnym szokiem dla całego społeczeństwa. Pogrzeb odbył się 3 listopada i stał się manifestacją, w której udział wzięły setki tysięcy osób. Proces sprawców miał bezprecedensowy charakter, ponieważ pierwszy raz w dziejach komunistycznego systemu osądzono funkcjonariuszy tajnej policji. Podczas całego procesu prowadzona

⁶⁰ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 402.

⁶¹ Tamże, s. 402-403.

była kampania antykościelna – śledzono wszelkie reakcje społeczne na przebieg procesu, nawet same zeznania świadków wyreżyserowano tak, aby wzbudzić niechęć do Kościoła⁶².

Po morderstwie księdza Popiełuszki relacje między przedstawicielami władz świeckich oraz Episkopatu uległy pogorszeniu. Mimo prowadzenia regularnych rozmów w Komisji Wspólnej obie strony zajmowały konsekwentnie sztywne stanowiska⁶³. Zamiary władz wobec Kościoła katolickiego w tamtym czasie wyrażono za pośrednictwem sporządzonego przez BP KC PZPR dokumentu zatytułowanego „Plan realizacji strategii wyznaniowej w latach 1985-86”. W ramach programu główne instytucje państwowe miały do wykonania zadania, które zakładały m.in.: nadzór nad katechizacją dzieci, zapobieganie nadużywaniu symboli religijnych i miejsc kultu do szerzenia antysocjalistycznych poglądów, zapobieganie działaniom politycznym niektórych duchownych, a także opracowanie strategii wobec księży aktywnych na arenie politycznej poprzez elastyczną politykę podatkową, przydział towarów, ulgi cenowe, czy też kontrole wydawnicze. Dodatkowo, w celu przeciwdziałania szkodliwym działaniom politycznym wykorzystywano przepisy podatkowe. W rzeczywistości program ten oznaczał intensywną walkę komunistów przeciwko Kościołowi⁶⁴.

13 stycznia 1897 r. w Watykanie doszło do spotkania Jana Pawła II z Wojciechem Jaruzelskim. Po trwającym kilka lat zamrożeniu wzajemnych stosunków, od tego momentu rozmowy stały się bardziej efektywne. Audiencja Jaruzelskiego w Stolicy Piotrowej przyspieszyła również krajowe rozmowy w kontekście trzeciej pielgrzymki papieża do ojczyzny. Strona państwowa rozpoczęła tworzenie rozrachunku zysków oraz strat wynikających z możliwości wizyty apostolskiej⁶⁵. Przysłowiową „kością niezgody” między Kościołem, a rządzącymi okazała się wówczas wizyta Jana Pawła II w Gdańsku. Strona kościelna jednak była stanowcza wobec tej kwestii i ostatecznie miasto Wybrzeża znalazło się w planie

⁶² R. Łatka, *Śmierć ks. Jerzego Popiełuszki*, publikacja: 19.10.2011, <https://histmag.org/Smierc-ks-Jerzego-Popieluszki--5993>, dostęp 11.06.2025.

⁶³ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 560.

⁶⁴ A. i A. Anusz, dz. cyt., s. 234-235.

⁶⁵ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 426-427.

pielgrzymki⁶⁶. Przygotowania strony partyjno-rządowej często dotyczyły najmniejszych szczegółów takich jak: trasa pielgrzymki, liczba pojazdów w kolumnie, liczba oraz rozlokowanie służb porządkowych i medycznych⁶⁷. Najważniejsze uzgodnienia w sprawie apostolskiej pielgrzymki zostały zatwierdzone na spotkaniu prymasa z generałem Jaruzelskim 22 grudnia⁶⁸.

Trzecia pielgrzymka papieża Jana Pawła II rozpoczęła się 8 czerwca 1987 r. Papież w ciągu swojego pobytu w Polsce odwiedził: Warszawę, Lublin, Tarnów, Kraków, Szczecin, Gdynię, Gdańsk, Częstochowę i Łódź. Była to jego ostatnia pielgrzymka do ojczyzny rządzonej przez komunistyczne władze. Przekaz homilii wygłaszanych przez Jana Pawła II podczas trzeciej pielgrzymki koncentrował się przede wszystkim na kwestiach wolności i respektowania praw człowieka, co wywoływało protesty oraz interwencje ze strony komunistycznych władz⁶⁹. Największe obawy wzbudziła wizyta duchownego w Gdańsku, na Zaspie.

Jan Paweł II wygłosił wtedy historyczne kazanie, w którym ukazał swoje poparcie dla społeczeństwa i działalności „Solidarności”. Wypowiedział wtedy słynne słowa: „chcę mówić o Was, a także w pewnym sensie za Was”. Papież spotkał się także z Lechem Wałęsą oraz odwiedził grób zamordowanego księdza Jerzego Popiełuszki⁷⁰. Aby uspokoić rządzących papież w ostatnim dniu wizyty ponownie spotkał się z Wojciechem Jaruzelskim. Jednak w tajnych raportach władze wciąż oceniały homilie i przemówienia Ojca Świętego jako „konfrontacyjne”⁷¹.

⁶⁶ S. Cenckiewicz, *Kością niezgody jest Gdańsk*, „w:” „Biuletyn IPN” nr 7 (18), 2002, s. 65–70.

⁶⁷ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 562–563.

⁶⁸ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 706.

⁶⁹ A. Dudek, *Władze PRL wobec III pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny*, „w:” *Brama do wolności. III Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, red. Z. Struzik, P. Skiński, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2012, s. 182–183.

⁷⁰ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 720–722.

⁷¹ R. Łatka, *Zmienna amplituda stosunków państwo–kościół katolicki w PRL w latach 80. XX w.*, „w:” „Res Historica: czasopismo Instytutu Historii UMCS Nr 39”, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015, s. 245, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEWic953uqu-EAxUIQ_EDHfK9C5kQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fbibliotekanauki.pl%2Farticles%2F632249.pdf&usg=AOvVaw3eamBDFo6j8qkFchikf8FM&opi=89978449, dostęp 12.06.2025.

Trzecia pielgrzymka papieża do ojczyzny uświadomiła stronie państwowej jak istotną rolę w polskim społeczeństwie odgrywa Kościół katolicki. To zaś miało wpływ na liberalizację polityki wyznaniowej w kraju. Władze były coraz bardziej uświadomione o fakcie, iż nie sposób rozwiązać istotne problemy społeczno-polityczne w kraju bez udziału stromy kościelnej⁷². Oprócz znacznego wzmocnienia pozycji EP i Kościoła, pielgrzymka wpłynęła również na sytuację społeczno-polityczną w kraju⁷³.

KOŚCIÓŁ WOBEC UPADKU KOMUNIZMU

W ostatnich latach istnienia PRL stosunki między państwem a Kościołem były bardzo dobre. Utrzymanie pozytywnych relacji z instytucją kościelną stało się jednym z najważniejszych elementów polityki wyznaniowej⁷⁴. Ważny wpływ na taki stan rzeczy miało zarówno wcześniej wspomniane spotkanie Jaruzelskiego z papieżem Polakiem w styczniu 1987 r., ale również pogarszające się nastroje społeczne oraz zmiany w ZSRR. W październiku 1987 r. utworzono specjalny zespół, którego działalność polegała na koordynowaniu działań do uregulowania statusu Kościoła w Polsce⁷⁵.

Jaruzelski nazywał politykę strony partyjnej wobec Kościoła koncepcją „walki i porozumienia”. Koncepcja ta nie odniosła sukcesu, ponieważ hierarchowie kościelni korzystali z szeregu możliwości, jakie dawało im przeprowadzanie dialogu z rządzącymi. Biskupi nie chcieli być współodpowiedzialni za politykę prowadzoną przez władze. W konsekwencji, wpływ Kościoła na rzeczywistość społeczną systematycznie rósł, natomiast wpływ władz na Kościół systematycznie malał⁷⁶.

⁷² R. Łatka, *Zmienna amplituda...*, s. 245.

⁷³ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 700.

⁷⁴ R. Łatka, *Kościół katolicki w latach przełomu (1987-1989) „w:” „Pamięć i Sprawiedliwość” nr 2 (34) 2019*, Warszawa 2019, s. 23, https://www.academia.edu/40568462/Rafa%C5%82_%C5%81atka_Ko%C5%9Bci%C3%B3%C5%82_katolicki_w_latach_prze%C5%82omu_1987_1989_Pami%C4%99%C4%87_i_Sprawiedliw%C5%9B%C4%87_2019_nr_33_s_13_40, dostęp 12.06.2025.

⁷⁵ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 431-432.

⁷⁶ R. Łatka, *Zmienna amplituda...*, s. 247.

W maju 1988 r. odbyła się fala strajków podczas których nawoływano do ponownej legalizacji działalności „Solidarności”. Strona kościelna, ze względu na dobre stosunki z władzami, pełniła wtedy funkcję pośrednika w nawiązywaniu porozumienia między rządzącymi a opozycjonistami. Po zakończeniu protestów, władze zdały sobie sprawę, iż niepewną sytuację poprawić może włączenie części opozycji – tej o umiarkowanych poglądach, w kręgi odnowionego obozu rządzącego⁷⁷.

31 sierpnia 1988 r. zainicjowane zostało spotkanie Lecha Wałęsy i Czesława Kiszcza, które doprowadzić miało do rozpoczęcia obrad Okrągłego Stołu. Episkopat i jego delegaci pełnili rolę pośrednika w prowadzonych negocjacjach. Od tej chwili obecność Kościoła w roli mediatora podczas wszystkich ważniejszych spotkań stała się normą. Wrześniowe i październikowe rozmowy pokazały, iż to właśnie kwestia legalizacji „Solidarności” jest problemem, który znacznie opóźnia zwołanie obrad⁷⁸. W tym czasie stosunek hierarchów kościelnych do rozmów między związkowcami, a władzami był zdystansowany. W znacznym stopniu przyczyną tego był brak wiary w dobre intencje komunistów. Pomysł kolejnych rozmów „okrągłego stołu” przedstawił w październiku podczas Konferencji Plenarnej Andrzej Stelmachowski – doradca prymasa⁷⁹.

Obecność przedstawicieli strony kościelnej podczas oficjalnych spotkań była znacząca dla społeczeństwa – dodawała wiarygodności wynikom negocjacji. Autentyczność ta wpłynęła na złagodzenie towarzyszących rozmowom silnych nastrojów społecznych, a tym samym pozwoliła na bezkonfliktowe wyjście narodu spod panowania komunistów. Jednak Kościół pojawiając się w roli gwaranta, musiał wziąć odpowiedzialność za niektóre konsekwencje, które nie zawsze były oceniane jako pozytywne⁸⁰. Brak radykalizmu w połączeniu z ogromnym autorytetem Kościoła przyczyniły się do nadania pokojowego

⁷⁷ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 433.

⁷⁸ Tamże, s. 434-435.

⁷⁹ AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski 1987–1989. Protokół z 230. Konferencji

Episkopatu, sesja plenarna, 5–6 X 1988 r., s. 2.

⁸⁰ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 568.

charakteru transformacji ustrojowej. Tym samym instytucja ta otrzymała bezpośredni wpływ na życie polityczne w kraju⁸¹.

W roku 1989 władzom w szczególności zależało na sukcesie propagandowym przed wyborami do parlamentu, dlatego też jej przedstawiciele zabiegali o uregulowanie pozycji prawnej Kościoła. Kierownictwo partyjne miało nadzieję, że działania korzystne dla duchownych pozwolą na neutralizację ich postaw w okresie kampanii przed wyborami. Dlatego też 17 maja 1989 r. przyjęto trzy akty prawne: Ustawę o stosunku państwa do Kościoła katolickiego⁸², Ustawę o gwarancjach sumienia i wyznania⁸³ oraz Ustawę o ubezpieczeniu społecznym duchownych⁸⁴, które stały się trwałym fundamentem relacji państwa i Kościoła w nowej politycznej rzeczywistości. Dla Kościoła był to sukces gwarantujący możliwość autonomicznej działalności oraz spełnienie znacznej części postulatów stawianych przez EP⁸⁵. Stolica Apostolska również wyraziła zadowolenie oraz chęć nawiązania stosunków dyplomatycznych z Polską. W Watykanie czekano na nadchodzące w zmiany, a także dostrzegano ważne znaczenie ustaleń zawieranych w czasie rozmów Okrągłego Stołu⁸⁶.

Podczas kampanii wyborczej przed wyborami Kościół był sojusznikiem opozycji. Duchowieństwo zaangażowane było w pomoc dla nowopowstających Komitetów Obywatelskich Solidarności. Brano udział w zbiórkach pieniędzy na kampanię wyborczą, zbierano podpisy pod listami do rejestracji kandydatów⁸⁷. Księża znacząco wspierali kandydatów Komitetu Obywatelskiego również poprzez udostępnianie im sali parafialnych w czasie spotkań z wyborcami. Władze rozczarowane były faktem pokazywania poparcia, ponieważ liczyły na zachowanie

⁸¹ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 441.

⁸² Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej).

⁸³ Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania).

⁸⁴ Dz.U. 1989 nr 29 poz. 156 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu społecznym duchownych).

⁸⁵ R. Łatka, *Episkopat Polski...*, s. 741-744.

⁸⁶ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 568.

⁸⁷ A. Dudek, R. Gryz, dz. cyt., s. 438.

neutralności przez hierarchię, przede wszystkim przez wzgląd na wcześniejsze gesty pod adresem Kościoła i duchowieństwa⁸⁸.

Wybory do polskiego parlamentu rozpoczęły się 4 czerwca 1989 r. Frekwencja wyniosła wówczas 62%. Wyniki okazały się zupełną porażką dla obozu rządzącego, natomiast bezprecedensowym zwycięstwem opozycji. Natomiast 19 lipca 1989 r. Zgromadzenie Narodowe wybrało prezydenta PRL. W wyborach udział brał tylko jeden kandydat – Wojciech Jaruzelski. Stało się tak, ponieważ instytucja prezydenta była elementem kontraktu przyjętego w czasie obrad Okrągłego Stołu.

17 lipca 1989 r. nowopowstały rząd nawiązał stosunki dyplomatyczne z Watykanem. Pierwszym nuncjuszem apostolskim w Polsce mianowany został arcybiskup Józef Kowalczyk. Jego pierwsze zadanie polegało na przygotowaniu podziału administracji Kościoła oraz prac nad konkordatem⁸⁹.

Choć wraz z dniem 4 czerwca nie przestał istnieć się w Polsce komunizm, to klęska wyborcza PZPR oraz jej sprzymierzeńców wywołała lawinę daleko idących skutków. Częściowo wolne wybory w Polsce doprowadziły do powołania we wrześniu 1989 r. niekomunistycznego rząd, następnie w grudniu tego samego roku nastąpiło przywrócenie tradycyjnej nazwy państwa – Rzeczpospolita Polska, zaś w styczniu 1990 r. – samorozwiązanie PZPR. Opracowano duże reformy gospodarcze, których celem było stworzenie wolnorynkowej gospodarki. Wolne wybory samorządowe odbyły się wiosną 1990 r., a następnie wybór Lecha Wałęsy na prezydenta RP w demokratycznym głosowaniu jesienią 1990 r. Największym przełomem w drodze ku odejściu od komunistycznego reżimu były pierwsze po II wojnie światowej całkowicie wolne wybory parlamentarne w Polsce, które odbyły się 27 października 1991 r.⁹⁰.

⁸⁸ A. Friszke, *Rok 1989. Polska droga do wolności*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2009, s. 157.

⁸⁹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 573.

⁹⁰ M. Siedziako, *Wybory kontraktowe '89 „w”*, „*Biuletyn IPN*” nr 4 (161), 2019, s. 98-108, <https://ipn.gov.pl/download/1/938095/BiuletynIPN2019nr4.pdf>, dostęp 18.06.2025.

ZAKOŃCZENIE

Kościół katolicki w latach 80. XX w. odegrał niezwykle istotną rolę jako instytucja dająca przestrzeń do dialogu i ostoja nadziei. Mimo tak silnego zaplecza, a także dysponowania wieloma instrumentami władzy, komunistyczna władza nie zdołała dokonać laicyzacji polskiego społeczeństwa oraz zniszczyć struktury kościelnej. Siła narodu polskiego, jego kultura, obyczaje i chrześcijańskie tradycje były tak trwałe i niezależne od komunistycznej ideologii państwa, że potrafiły obronić społeczeństwo przed samozagładą⁹¹. Kościół katolicki w latach 80. XX w. odegrał niezwykle istotną rolę jako instytucja dająca przestrzeń do dialogu i ostoja nadziei. W okresie rządów komunistycznych władz droga naszego kraju wiodła przez liczne trudności, lecz ostatecznie jednak doprowadziła do miejsca, gdzie przy resztkach antykomunistycznego oporu oraz wobec postępującego rozkładu reżimu PRL, Kościół stał się pośrednikiem w kontaktach między władzą a podziemiem solidarnościowym, a później również mediatorem w oficjalnie toczących się negocjacjach. Po latach wyszedł jako gwarant umowy między władzą a społeczeństwem skupionym wokół „Solidarności”. Dzięki temu, przeobraził się w największego, a zarazem najważniejszego beneficjenta powstałej w 1989 r. III Rzeczypospolitej⁹². Doświadczenia tej dekady potwierdzają, iż Kościół potrafił pełnić funkcję nie tylko religijną, lecz również społeczną i – jako gwarant wartości, prawdy, wolności. Dziedzictwo tego okresu pozostaje istotnym elementem tożsamości narodowej oraz punktem odniesienia dla współczesnych debat o roli religii w życiu publicznym.

BIBLIOGRAFIA

- AAW, SPP, Protokoły Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski 1987–1989. Protokół z 230. Konferencji Episkopatu, sesja plenarna, 5–6 X 1988 r.
Anusz A. i A., *Samotnie wśród wiernych: Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944-1994)*, Alfa, Warszawa 1994.

⁹¹ J. Żaryn, *Dzieje Kościoła...*, s. 571-572.

⁹² M. Lasota, dz. cyt., s. 294.

- Anusz A., *Kościół obywatelski. Formowanie społeczeństwa obywatelskiego w PRL*, Akces, Warszawa 2004.
- Cenckiewicz S., *Kością niezgody jest Gdańsk*, „w:” „Biuletyn IPN” nr 7 (18), 2002.
- Czaczkowska E., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2013.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944-1990*, Dom Wydawniczy Bel-lona, Warszawa 1997.
- Dudek A., Gryz R., *Komuniści i Kościół w Polsce 1945-1989*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2006.
- Dudek A., *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*, Wydawnictwo Ar-cana, Kraków 2001.
- Dudek A., *Władze PRL wobec III pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny*, „w:” *Brama do wolności. III Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski*, red. Z. Struzik, P. Skibiński, Instytut Papieża Jana Pawła II, Warszawa 2012.
- Dz.U. 1981 nr 29 poz. 154 (Dekret z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym).
- Dz.U. 1982 nr 32 poz. 216 (Ustawa z dnia 8 października 1982 r. o związkach zawodowych).
- Dz.U. 1983 nr 39 poz. 178 (Uchwała Rady Państwa z dnia 20 lipca 1983 r. w sprawie zniesienia stanu wojennego).
- Dz.U. 1989 nr 29 poz. 154 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej).
- Dz.U. 1989 nr 29 poz. 155 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania).
- Dz.U. 1989 nr 29 poz. 156 (Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o ubezpieczeniu spo-łecznym duchownych).
- Dzieje.pl, *Solidarność*, publikacja: 31.08.2012, <https://dzieje.pl/aktualnosci/porozumienia-sierpniowe-i-powstanie-nszz-solidarnosc>.
- Friszke A., *Rok 1989. Polska droga do wolności*, Wydawnictwo Sejmowe, War-szawa 2009.
- Ipn.gov.pl, *Pacyfikacja kopalni „Wujek” – największa zbrodnia stanu wojennego*, <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/38063,Pacyfikacja-kopalni-Wujek-najwieksza-zbrodnia-stanu-wojennego.html>.
- Jasiukiewicz M., *Kościół katolicki w polskim życiu politycznym 1945-1989. Pod-stawowe uwarunkowania*, Praca naukowa Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 1993.
- Karpiński J., *Dziwna wojna*, Instytut Literacki, Paryż 1990.
- Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970-1989*, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Warszawa 2019.
- Łatka R., *Kościół katolicki w latach przełomu (1987-1989)*, „w:” „Pamięć i Spra-wiedliwość” nr 2 (34) 2019, Warszawa 2019.

- Łatka R., *Śmierć ks. Jerzego Popiełuszki*, publikacja: 19.10.2011, <https://histmag.org/Smierc-ks-Jerzego-Popieluszki--5993>.
- Łatka R., *Wstęp 1983*, <https://drugapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp3/wstep/92688,Wstep-1983.html>.
- Łatka R., *Zmienna amplituda stosunków państwo–kościół katolicki w PRL w latach 80. XX w.*, „w:” b., *Res Historica: czasopismo Instytutu Historii UMCS Nr 39*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2015. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewic953uqu-EAxUIQ_EDHfK9C5kQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fbibliotekanauki.pl%2Farticles%2F632249.pdf&usg=AOvVaw3eamBDFo6j8qkFchikf8FM&opi=89978449 (dostęp 12.03.2024).
- Markiewicz S., *Współdziałanie kościoła i państwa w świetle teorii i praktyki*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 1983.
- Nitecki P., *Jan Paweł II w obliczu stanu wojennego*, „w:” „Biuletyn IPN” nr 11-12 (132-133), 2011, <https://przystanekhistoria.pl/download/166/75553/Biuletyn11122011.pdf>.
- Pyczel J., *Władze państwowe wobec wizyty w 1983 r. Jana Pawła II we Wrocławiu*, „w:” „Papieskie pielgrzymki w PRL”, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2019, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKewiD6_vli9uEAXVmc_EDHQnpBSIQFnoECA8QAQ&url=https%3A%2F%2Fdeposit.ceon.pl%2Fbitstream%2Fhandle%2F123456789%2F18104%2FPapieskie_pielgrzymki_pdf.pdf%3Fsequence%3D1%26isAllowed%3Dy&usg=AOvVaw0jSNZ_ptBLw-8IWAnp8PCj&opi=89978449.
- R. Łatka, „*Bronić Solidarność przed wkraczaniem na tereny polityczne*”. *Prymas Stefan Wyszyński wobec Solidarności*, „w:” *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czackowska, Instytut Pamięci Narodowej, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2018,
- Raina P., *Wizyty apostolskie Jana Pawła II w Polsce. Rozmowy przygotowawcze. Watykan – PRL – Episkopat*, Warszawa 1997.
- Siedziako M., *Wybory kontraktowe '89*, „w:” „Biuletyn IPN” nr 4 (161), 2019, <https://ipn.gov.pl/download/1/938095/BiuletynIPN2019nr4.pdf>.
- Witkowski A., *Jan Paweł II – pontyfikat, fakty, osoby, wydarzenia*, „w:” *Tygodnik Katolicki „Niedziela”*, Częstochowa 1997.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, Warszawa 2003.
- Żaryn J., *Państwo-Kościół katolicki w Polsce 1956-1989 (wybrane zagadnienia)*, https://ngoteka.pl/bitstream/handle/item/294/Panstwo_Kosciol_katolicki_w_Polsce-JZ.pdf%3Fsequence=5.

Streszczenie

Niniejszy artykuł przedstawia rolę Kościoła katolickiego w Polsce w kontekście kluczowych wydarzeń społeczno-politycznych lat 80. XX w. Punktem wyjścia są protesty robotników z sierpnia 1980 r., które doprowadziły do powstania NZSS „Solidarność”. Artykuł analizuje, w jaki sposób Kościół wspierał dialog, stwarzał przestrzeń dla mediacji i społecznego wsparcia. Szczególną uwagę poświęcono okresowi stanu wojennego (1981–1983), kiedy to Kościół stał się jednym z nielicznych bastionów niezależności i ostoją dla represjonowanych obywateli. W artykule omówiono znaczenie pielgrzymek papieża Jana Pawła II do Polski, które miały kluczowy wpływ na wzrost świadomości narodowej oraz umocnienie oporu wobec komunistycznego reżimu. Przedstawiono także rolę Kościoła u schyłku komunizmu oraz wsparcie dla pokojowej transformacji ustrojowej.

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, komunizm, Kościół katolicki, lata 80, przemiany ustrojowe, Solidarność, stan wojenny

Summary

The article presents the role of the Catholic Church in Poland in the context of the key socio-political events of the 1980s. The starting point is the workers' protests of August 1980, which led to the establishment of the Solidarity Trade Union. The article analyzes how the Church fostered dialogue, created space for mediation and social support. Special attention is given to the period of martial law (1981–1983), when the Church became one of the few bastions of independence and a refuge for repressed citizens. The article discusses the significance of Pope John Paul II's pilgrimages to Poland, which had a key impact on the growth of national consciousness and the strengthening of resistance to the communist regime. Also presented is the role of the Church at the end of communism and its support for peaceful systemic transformation.

Keywords: John Paul II, communism, Catholic Church, the 1980s, political transformation, Solidarity Trade Union, martial law